

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

12 (2) 2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 29.12.2024

Kabul tarihi | Accepted: 10.03.2025

Yayın tarihi | Published: 25.04.2025

Aybüke Güzay

<https://orcid.org/0000-0003-1609-5086>

Assistant Professor, Izmir Bakırçay University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Department of General Turkish History, Türkiye, aybuke.guzay@bakircay.edu.tr

Atıf Künyesi | Citation Info

Güzay, A. (2025). Azerbaycan’da Kurulan Bir Alman Köyü: Helenendorf (Göygöl Köyü). *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (2), 387-404.

Azerbaycan’da Kurulan Bir Alman Köyü: Helenendorf (Göygöl Köyü)

Öz

XIX. yüzyılda Azerbaycan’da Almanlar tarafından Helenendorf (Göygöl), Annenfeld (Şamkir), Grünfeld (Vurguna), Traubenfeld (Tovuz), Jelisawetinka (Agstafa), Georgsfeld (Çınarlı), Alexanderfeld (Gasamba) ve Eigenfeld (Irmaşlı) olmak üzere 8 adet köy kurulmuştur. Bu köyler arasında ilk inşa edileni Helenendorf adlı köydür ki günümüzde “Göygöl” olarak adlandırılmaktadır. 1819 gibi erken bir tarihte kurulan Helenendorf, Almanlar’ın Kafkasya bölgesine, birliklerini gerçekleştirdikleri 1871 tarihinden önce ayak bastıklarını göstermektedir. Almanlar Azerbaycan’da yerleşimler kurdukları zamandan itibaren sosyal-kültürel ve ekonomik olarak çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. İlk kurdukları yerleşim yeri olarak ise Helenendorf, bu faaliyetlerin merkezi konumundadır. 1944 yılında Sovyetler Birliği tarafından sürgün edilinceye kadar ilgili köyde hayatlarını devam ettirmişlerdir ve kalan son Alman olan Victor Klein ise geçtiğimiz yıllarda vefat etmiştir. Bu süre içinde Almanlar ile Azerbaycan Türkleri’nin etkileşimleri olmakla birlikte, günümüzde ilgili yerleşim yerinde Azerbaycan Türkleri ikâmet etmektedir. Bu çalışmada Almanlar’ın Kafkasya bölgesine geliş sebepleri incelenecek ve günümüzde “Göygöl” olarak adlandırılan Helenendorf ile adı geçen köyün Azerbaycan’a olan etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kolonizasyon, Kafkasya, Azerbaycan, Göygöl, Helenendorf

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

A German village founded in Azerbaijan: Helenendorf (Göygöl Village)

Öz

In the XIX century, 8 villages were founded by Germans in Azerbaijan: Helenendorf (Göygöl), Annenfeld (Shamkir), Grünfeld (Vurguna), Traubenfeld (Tovuz), Jelisawetinka (Agstafa), Georgsfeld (Çınarlı), Alexanderfeld (Gasamba) and Eigenfeld (Irmaşlı). The first of these villages to be built was Helenendorf, which today is called 'Göygöl'. Founded as early as 1819, Helenendorf shows that the Germans set foot in the Caucasus region before 1871, when they realised their unification. From the time the Germans established settlements in Azerbaijan, they carried out various social-cultural and economic activities. Helenendorf, as the first settlement they established, is the centre of these activities. In 1944, they continued their lives in the village until they were deported by the Soviet Union and the last remaining German, Victor Klein, died in recent years. Although there were interactions between the Germans and Azerbaijani Turks during this period, today Azerbaijani Turks reside in the settlement. In this study, the reasons for the arrival of the Germans in the Caucasus region will be analysed and the effects of Helenendorf, which is called 'Göygöl' today, and the village in question on Azerbaijan will be evaluated.

Keywords: Colonisation, Caucasus, Azerbaijan, Göygöl, Helenendorf

Giriş

Rus Çarlığı ile Almanya arasındaki münasebetlerin siyasi ve askerî boyutunun tezahürü olarak ortaya çıkan “göç” meselesi, Almanlar’ın Rusya topraklarına yerleştirilmesi durumudur. I. Petro’nun Alman mahallesinde büyüdüğü bilgisi ele alındığında, Rus Çarlığı topraklarında Alman varlığının II. Katherina’dan önce de mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır. II. Katherina ise bir Alman prensinin kızı olarak Rusya’ya getirilmiş, Ortodoksluğa geçirilerek III. Petro ile evlendirilmiştir. II. Katherina’nın Alman nüfusunu Kafkasya coğrafyasına yerleştirmek istemesi, dönemin şartları içinde farklı nedenlere bağlanmaktadır. Eşinin bir darbe ile öldürülmesi sonucu Rus tahtına geçen II. Katherina, demografik, askeri ve siyasi nedenlerden dolayı Rusya topraklarına Almanlar’ın göç etmesini sağlamıştır. Fakat süreç içinde ilgili nüfusun bölgeye yerleştirilmesinin farklı sonuçları ortaya çıkmıştır. Kafkasya bölgesine getirilen Almanlar, Gürcistan ve Azerbaycan topraklarına yerleştirilmişler, ekonomik ve kültürel sahalarda bölgeye katkıda bulunmuşlardır. Azerbaycan topraklarına gelen Almanlar burada 8 adet köy kurmuştur. Helenendorf, bu köylerin ilki ve en büyüğü olması sebebiyle ziyadesiyle önem arz etmektedir. Süreç içinde *Hanlar* olarak ismi değişen ilgili köy günümüzde *Göygöl* olarak adlandırılmaktadır.

Helenendorf, kurulmuş olduğu 1861 tarihinden 1900’lü yıllara kadar pek çok hususta Kafkasya’ya destek veren bir yapıya sahip olmuştur. Almanlar tarafından üzüm bağlarından

faaydalanılmış, şarap üretilmiş ve *Konkordia* adı verilen bir şirket kurulmuştur. Bu şirket zaman içinde sadece Azerbaycan’a değil tüm Kafkasya’ya hizmet vermiştir. Bu husus ise bölgenin ekonomik açıdan büyümesine ve gelişmesine katkıda bulunmuştur. Almanlar’ın Kafkasya bölgesine katkı sunduğu bir diğer husus ise vagon üretimidir. İlgili vagonlar Kafkasya bölgesinde büyük bir ihtiyacı karşılamış ve savaşlarda cephelere gönderilmiştir. Bu hususa makale içinde ayrıca değinilmiştir. Eğitimlerine de büyük önem veren Alman nüfus hem kendi okullarını açmış hem de kültürel alanda pek çok faaliyet yürütmüşlerdir. Müzik koroları ve özel günlerini kutlamaları gibi uygulamalara bakıldığında ise kendi kültürlerine sıkı sıkıya sarıldıkları ve değerlerine sahip çıktıkları görölmektedir. Kendilerine münhasır bir tarzları olan Almanlar tutumlulukları, disiplinleri ve yaşam tarzları ile bölgeye örnek olmuşlar; Azerbaycan topraklarında iz bırakmışlardır. Bu izlerin etkilerinin günümüzde de sürdüğü görölmektedir. Zira Alman nüfus arasında Azerbaycan’a hizmet eden ve Alman mimari üslubunu tanıtan pek çok mimar bulunmaktadır. Helenendorf’taki mimari eserlere makale içinde değinilmiştir. Bunun dışında vaziyeti çok iyi olan pek çok Alman ailenin bölgenin ekonomisine katkıda bulunduğu açıktır. Bölgenin coğrafi koşullarını kendi meziyetlerine göre değerlendirmeyi çok iyi başaran Alman nüfusun bölgedeki etkinliği I. Dünya Savaşı’nda da devam etmiş, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nde kendi nüfuslarını temsil etme imkânı bulmuşlardır. Ancak Almanya’nın Osmanlı Devleti ile savaşı kaybetmiş olması hususundan hareketle, Rusya tarafından tahkimata uğrayan bölge sakinlerinin arasında Almanlar’ın da olduğu bilinmektedir. Alman nüfusun varlığını tehlikeye sokacak olan esas gelişme ise II. Dünya Savaşı’nın çıkması ile başlamıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşta Almanya yenilgiye uğramıştır ve Sovyet Rusya lideri Stalin tarafından sürgüne gönderilen Müslüman-Türk halklarının yanında Almanlar da yaşadıkları yerden edilmişlerdir. Böylece Helenendorf da dâhil olmak üzere Azerbaycan’da Alman varlığı II. Dünya Savaşı ile büyük zarar görmüştür. Helenendorf köyünde kalan nüfustan son kişi olan Victor Klein 2017 yılında hayata gözlerini kapatmıştır. Günümüzde eski adı Helenendorf olan Almanlar’ın kurduğu Göygöl’de Azerbaycan Türkleri ikâmet etmektedir ve Almanlar’ın inşa etmiş oldukları evlerde oturmaktadırlar. Bu alışmada Alman nüfusun Kafkasya’ya geliş nedenleri ele alınmış ve sonrasında Azerbaycan’da kurdukları ilk köy olan Helenendorf’taki çalışmaları incelenmiştir. Çalışmanın amacı Almanlar’ın Azerbaycan’a sundukları katkıları değerlendirmektir. İlgili köyün ziyaret edilmiş olması ise inşa edilen evlerini ve kiliselerini yakından görme imkânı sağlamıştır ve ilgili fotoğraflar tercümeleri ile ekler kısmında sunulmuştur. Ülkemizde yapılan çalışmalarda bu konu üzerine eksiklik söz konusudur. Her ne kadar birkaç çalışma yapılmış olsa da bu çalışmada

farklı olan husus, Helenendorf'taki mimarlığın ve Alman girişimcilerin bölgeye katkılarının da ön plana çıkarılmış olmasıdır. Alman ve Azerbaycan literatüründen destek alınarak dönemin koşulları ve Alman nüfusun bölgeye katkıları incelenmiş, ulaşılabildiği ölçüde dönemin Almanca gazete arşivinden faydalanılmıştır. Araştırma esnasında şu hususa da dikkat edilmiştir ki; Azerbaycan'da kurulan Alman köylerinin daha detaylı bir araştırmaya tabi tutulması gerekmektedir. Zira özet kısmında belirtilen ve Almanlar'ın kurmuş olduğu diğer köylerin yapısı ile ilgili literatürdeki boşluk göze çarpmaktadır. Bu yönleri ile makalenin literatüre katkı sunacağı ve ilgili konuda yapılacak olan çalışmaları teşvik edeceği düşünülmektedir.

1. Almanlar'ın Azerbaycan'a Gelişleri ve Helenendorf Köyü'nün Kurulması

Almanya'nın 1800'lü yıllarda birbirinden bağımsız küçük yapılar şeklinde mevcudiyetlerini devam ettirdikleri ve 1871 yılında Başbakan Otto von Bismark öncülüğünde birlik oluşturdıkları bilinmektedir (Artar & Baysoy, 2020). Almanlar'ın Rusya'daki etkileri ise II. Katherina devrinden önceye dayanmaktadır. Zira I. Petro'nun Moskova dışında bir Alman mahallesinde büyüdüğü ifade edilmektedir. Çoğu vaktini Almanlar'la geçiren Petro, Avrupa usulü askerliğin esaslarını, denizcilikle ilgili bilgileri Almanlar'dan öğrenmiştir (Kurat, 2023). Sonraki yıllarda ise Alman nüfusun Kafkasya bölgesindeki varlıkları hissedilir derecede artış gösterecektir. Zira Rusya Çariçesi II. Katherina tarafından Alman vatandaşlar Kafkasya'ya davet edilecek ve bölgede iskân edileceklerdir. Bir Alman Prensiği olan Anhalt-Zerbst beyinin kızı olan Sophia Ortodoksluğa geçirilerek II. Katherina olarak anılmış ve 1792 yılında eşi III. Petro'nun darbe sonucu tahttan indirilip öldürülmesi ile Rus Çarlığında "Çariçe" olarak tahta geçmiştir (Kurat, 2023). II. Katherina, ülkesinin gelişmesi ve güçlenmesi amacıyla birtakım değişiklikler yapmıştır. Rusya'daki kanunların çok iyi olmasını hedef olarak belirlemiş ve zirai faaliyetlerin gelişmesi için ülkesine yerleşimcilerin alınmasını arzu etmiştir. Bundan ötürü Rusya'ya Alman yerleşimcileri davet etmeyi düşünmüştür ve en kısa süre içinde bir çağrı yapılmıştır. Bu çağrıya çok fazla rağbet olmayınca II. Katherina ikinci bir çağrı yapılmasını istemiştir ve yerleşimci olarak Rusya topraklarına gelecek olanlara önemli imtiyazlar ile ayrıcalıklar verileceğini duyurmuştur. Onun amaçlarından bir tanesinin de işgal ve ilhak edilen Kazan, Kırım ile Astrahan topraklarının tarıma açılması, bu bölgelerden daha yüksek verim alınmasını sağlamaktır. Bu sebepten ötürü ikinci çağrısında şu vaatler sıralanmaktadır:

1- Rusya'ya gelecek olan Alman yerleşimcilere ziraat yapabilmeleri için toprak verilecektir.

2- Meslek erbabına mesleklerini burada da icra edebilmeleri için Rus Devleti tarafından 10 yıl vadeli faizsiz kredi verilecektir.

3- Gelen Alman yerleşimciler 30 yıl boyunca her türlü vergiden muaf tutulacaklardır.

4- Yerleşimciler kendi dinlerini ya da mezheplerini istedikleri şekilde yaşayabileceklerdir.

5- Askerlikten muaf olacaklardır.

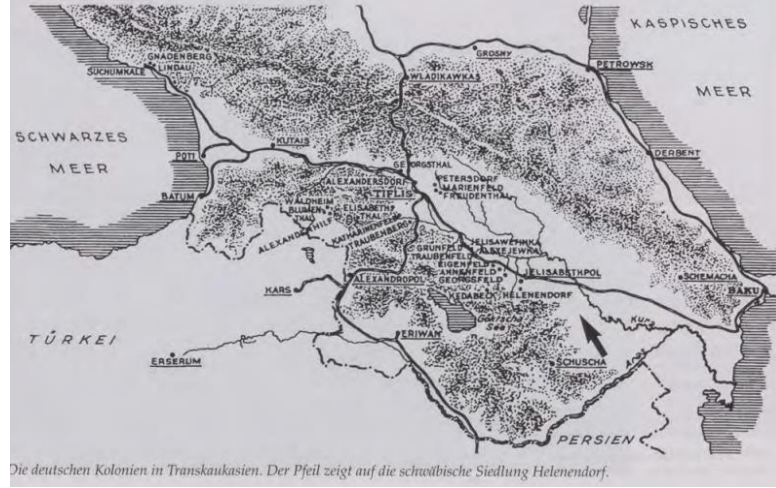
6- Rusya'ya gelmek isteyen Almanlar'ın yol masrafları Rus Devleti tarafından karşılanacaktır (Çolak, 2021, s. 114-115).

Alman asıllı II. Katherina'nın bölgedeki nüfus dengesini farklılaştırmaya gayret ettiği gözden kaçmamaktadır. Rusya'nın büyümesi ve gelişmesini hedeflerken, bölgenin Hristiyan nüfusu ile çoğaltılmasını amaçlamıştır (Güzay, 2022). II. Katherina'nın bu çağrısı üzerine 1765 yılında 300 aile Kafkasya bölgesine gelip yerleşmiştir. Çariçe'nin ölümünden sonra ise Rus Çarlığını devralan I. Alexander da ülkesine gelen göçmenlere birtakım kolaylıkların sağlanacağını belirtmiştir. Bunun üzerine 1815 senesinde 1440 aile Almanya'dan Rus topraklarına göç etmek istediklerini bildirmişlerdir. 1816 yılında 40 ailelik bir grubun Stuttgart'ın Schwaikheim bölgesinden yola çıktığı bildirilmektedir (Çolak, 2021). Alman yerleşimcilerin Güney Kafkasya'da yerleştikleri ilk yer Tiflis yakınlarına kurdukları *Marienfeld* adlı bölge olmuştur. 1818 sonbaharında 500 aile Tiflis'e ulaşmış ve Gürcistan ile Azerbaycan topraklarına yerleştirilmişlerdir (Zeynalova, 2017). Gürcistan'da *Marienfeld*, Yeni Tiflis, Aleksandersdorf, Elisabetal, Katerinfeld ve Petersdorf olmak üzere 6 adet yerleşim yeri kurulmuştur. Alman kolonistlerin son kolonisi için Tiflis yakınlarında uygun alan kalmadığından ötürü General Yermolov'un emriyle Yelizavetpol (Gence) bölgesine yerleştirilmelerine karar verilmiştir (Yaqubova, 2024). Bir başka husus ise Alman yerleşimcilerin kış mevsiminin gelmesi ile çadırlarda yaşamasının mümkün olmamasıdır. Bundan ötürü Almanlar, Azerbaycanlı ailelerin yanlarına yerleştirilmişler ve 3 aya kadar bu evlerde misafir olarak kalmışlardır. 1819 yılının bahar ayında bu misafirlik sona ermiştir (Ağasiyev, 2009). Böylece Alman yerleşimcilerin bir kısmı çarlık yetkilileri tarafından Gence bölgesine getirilmiş ve bugün *Göygöl* olarak adlandırılan Helenendorf kurulmuştur. Daha sonra Almanlar'ın yerleşim sayıları artmıştır ve XX. yüzyılda sekize ulaşmıştır¹ (Zeynalova, 2017). Helenendorf'a verilen isim ise büyük prenses Yelena Pavlovna'nın anısıdır (Yaqubova, 2024). Diğer yerleşim yerlerinden Georqsfeld'in kurulmasında ise Helenendorf kolonisinden

¹ 1818 yılı ağustos ayında Transkafkasya'ya doğru hareket eden tren, ilk olarak 700 aileden 300'ünü Odessa bölgesine getirmiştir. Yolculuğuna devam etmek isteyenlere 1804'ten beri Odessa yakınlarına yerleşen 100 Alman koloni ailesi de katılmıştır. Güney Rusya bozkırlarından Kuban bölgesine ve oradan da Kafkasya üzerinden Gürcistan'daki Tiflis'e kadar yolculukları 80 gün sürmüştür. Tiflis şehrini çevreleyen bölgede arazi belirlenmiş ve Alman kolonilerine tahsis edilmiştir. Bu bölgede 5 Alman köyü kurulmuştur. Kolonistler'in ikinci yarısı ise kendi istekleri dışında hareket etmek zorunda kalmışlardır. Azerbaycan'a doğru yol almışlar, Gence bölgesinde "Helenendorf" olarak adlandırılacak ve en başarılı gelişmelere sahip olacak bir Alman yerleşim köyü inşa edilmiştir (Mohl, 2002, s. 312-327).

90 Alman ailenin göç ettirilmesinin büyük rolü bulunmaktadır (Ağasiyev, 2009). İlgili yerleşim yerlerine dair harita aşağıda yer almakla beraber, Alman ailelerin Helenendorf bölgesine gelişleri ve ilgili köyü kurmaları hakkında bir sonraki bölümde detaylı bilgi verilmektedir.

Helenendorf
(Mohl, 2002, s. 314).

2. Almanlar'ın Helenendorf'taki Faaliyetleri

Alman nüfus Gence bölgesine yerleştiği andan itibaren sosyal-ekonomik, kültürel, dinî ve siyasi sahalarda etkin bir şekilde varlık göstermiştir. Bölgeye uyum sağlamak ve bölgenin gelişimine katkı sunabilmek amacıyla pek çok alanda aktif rol oynamışlar, üretkenlikleri ile çalışkanlıklarını ise ortaya koymuş oldukları faaliyetlerle ispat etmişlerdir. Süreç içinde Helenendorf bölgesi, zanaatkarlar ve şarap yetiştiricileri için *altın toprak* olarak adlandırılacaktır. Zira ilgili bölge verimlilik açısından uygun ve gelişmeye açıktır. 135 göçmen aile Helenendorf yerleşimi için belirlenmiştir. 1818 yılı aralık ayına kadar bölgeye gelmişler, ancak başlangıçta kışı Gence şehrinde Ermenilerle birlikte geçirmek zorunda kalmışlardır. Gence'nin *idari* merkezinden bir demiryolu bağlantısıyla ulaşılan ve Kafkas Dağları'nın eteklerinde daha iyi topraklara sahip olan Helenendorf'daki beklentiler ziyadesiyle olumlu görülmüştür. Burasının terk edilmiş eski bir Tatar yerleşim köyü olduğu belirtilmiştir. Yerleşimcilerin, evlerini inşa etmeye başlayabilmeleri için derhal sokaklar ve çiftlikler araştırılmıştır. İlk başta yapılan evler, çatıları saman veya kamıştan yapılmış basit toprak ve kil kulübeler olmuştur. Yeni gelenler sıcak iklimten ciddi şekilde sorun yaşamış ve hastalıktan dolayı çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Yirmi yıl boyunca ölümlerin doğumlardan daha fazla olduğu kaydedilmiştir. 1829-1830 yıllarında 60 doğum ve 120 ölüm gerçekleşmiştir. Ölümlerin % 61'inin veba ve koleradan olduğu ifade edilmiştir. Helenendorf ayrıca 1826-1828 Rus-İran Savaşı'nda zarar görmüştür. Çarlık Rusya savaşın zararını cömertçe karşılamış ve

durum yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır. Kolonistler ise bir süre sonra taştan evler inşa etmeye başlamışlardır. Genel olarak yerel koşullara daha iyi uyum sağlamayı, daha bilinçli beslenmeyi ve kaynatılmamış içme suyu kullanmamayı öğrenmişlerdir. 1819'da kurulan 118 çiftliğin ise her biri yaklaşık 60 hektarlık araziye karşılık gelmektedir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, sulama sistemlerinin inşası yoluyla kolonistlerin topraklarının değeri altı kat artırılabilmiş ve dolayısıyla tarımsal üretim de artmaya başlamıştır. Alman yerleşimciler ayrıca yerel halktan arazi satın alma fırsatından da geniş ölçüde yararlanmışlardır. Helenendorf çiftçileri neredeyse yalnızca bağcılıkla geçinmekteydiler. Bu durum ise inanılmaz derecede yüksek verim vaat etmiştir. Kırsal refah ise yıldan yıla artış göstermiştir (Mohl, 2002, s. 312-327). Her kolonist ailenin toprak sahasının olduğu ve nesilden nesile aktarılabilirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca Helenendorf'ta toprağın bölüştürülmesi her yıl sonbahar-kış arası gerçekleştirilmektedir (Ağasiyev, 2009). 1845 yılında kolonide 40 Alman ailesinin ipekçilikle uğraştığı kaydedilmiştir (Ağasiyev, 2009). Dönemin gazetelerinde 1829 yılında bütün kolonilerin bir kolera salgınından ötürü muzdarip oldukları vurgulanmıştır (Brünner Montagsblatt, 1923; Südmährererblatt, 1922). Bu husus ise yukarıda ifade edildiği gibi ilgili yıllarda ölümlerin doğumlardan daha fazla olmasına yol açmıştır. Nüfus oranlarına bakıldığında, 1819 yılında 600 kişinin olduğu Helenendorf'ta 1832'de 301 kişi kalmıştır (Ağasiyev, 2009, s. 56). Bir başka kaynakta ise Helenendorf'un Almanlar'ın ilk kurdukları yerleşim yeri olarak 1898 yılında 1806 nüfusu olduğu ifade edilmektedir (Hacıyeva, 2019). Kafkasya'daki Alman nüfusu ise 1897 yılında 6624, 1926'da 13.149, 1939'da 23.133, 1959'da 1492, 1970'te 1361, 1989'da 748 olarak verilmiştir. 2006 yılından sonra Kafkasya'da yaşayan Alman nüfusu 500'ün altında gösterilmektedir (Deutsche Minderheiten in Aserbaidzhan, 2018). Helenendorf'un gelişimine katkı sunan hususlardan biri ise Alman girişimcilerin faaliyetleridir. 1862 yılında Vohrer kardeşler bir cemiyet kurmuşlar, bir tür *"ticaret evi"* olan bu işletme Helenendorf'ta faaliyet yürütmüştür. Satış merkezleri ise Gence, Bakü, Tiflis, Petersburg, Kiev, Odessa, Batum ve Moskova olarak ifade edilmiştir. 1922 yılında bu ticaret şirketinin temelinde oluşturulmuş *"konkordia"* ise Kafkasya bölgesinde şarap ile konyak istihsal eden en büyük müessese olmuştur. Hatta 1856 yılında Fransız ipekçileri Gence'ye gelerek orada konuk olmuşlar ve Vohrer'in evine uğramışlardır. Buradaki şarapların tadına bakarak ilgili şarapları çok beğenmişler, yol boyu kendilerine yetecek kadar şarap almışlardır. Ayrıca bu yıllarda Helenendorf'ta un değirmenleri de bulunmaktadır (Hacıyeva, 2019). Johann Philipp Votteler ise Kafkasya bölgesinin önde gelen vagon üreticisi haline gelmiştir. Helenendorf'taki dokuz adet araba tamir atölyesinin en büyüğünü yönetmiş ve uzun mesleki

yaşamı boyunca binlerce kapalı vagon, eski Württemberg modeline dayalı dört tekerlekli çiftlik vagonları üretmiştir. Bunlar kısa sürede bölge genelinde kullanılmıştır. 1853-1856 Türk-Rus Savaşı sırasında her gün yerel atölyelerden orduya malzeme sağlamak üzere on kadar Helenendorf vagonu çıkmıştır. Votteler şirketi, Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1900'den itibaren ikinci kuşak Gottlob, Heinrich ve Theophil Votteler) büyüyen Ermeni rekabetine karşı ayakta kalmayı başarmıştır. 1908 yılında aile işletmesinin tarım arabalarının yıllık üretimi hâlâ 300 adettir. Helenendorf'un iki önemli şarap üreticisi olan Vohrer ve Hummel daha da kapsamlı iş faaliyetleri geliştirmişlerdir. Avrupa çapında tanınan bu şirketlerin kurucuları, küçük başlangıçlardan yükselerek Çarlık İmparatorluğu'nun en ünlü ticaret şirketleri haline gelmeyi başarmışlardır. Christoph Vohrer (1827-1916) Helenendorf'un en ünlü ve başarılı girişimcisi olarak kabul edilmiştir. 1847 yılında babasından kalan koloni arazisini devralmış ve hemen bu araziye işlemeye başlamıştır. 1856 yılından itibaren ise şarap ticaretiyle uğraşmıştır. İlerleyen yıllarda Gence'nin yakın ve uzak çevresinde geniş topraklar edinmiştir. Vohrer ve halefleri, dördüncü neslin işe dâhil olduğu dönemde, Christoph Vohrer'in (1848-1931) yurtdışında edindiği en modern yöntemlerle çalışmışlardır. Gence eteklerinde yeni kazanılan alanlar büyük maddi külfetlerle sulanmış ve tarıma kazandırılmıştır. Şirketin daha da büyümesi için Almanya'dan yetenekli ziraat mühendisleri ve ustalar getirilmiştir. Vohrer'ler dört ayrı noktada, üç kata kadar derinlikte devasa mahzenler inşa ettirmişlerdir. En büyüğü Gence tren istasyonunda olmuştur ve demir yolu bağlantısı, elektrik aydınlatması ile havalandırma sistemi de vardır. Tesiste bir laboratuvar, presleme ile fermantasyon odaları (presler Frankfurt'tan temin edilmiştir) ve üzüm suyunun Kafkasya meşesinden yapılmış devasa fiçilerde olgunlaştırıldığı son derece geniş bir şarap mahzeni bulunmaktadır. 1908 yılından itibaren camlı beton kaplar da kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca çok sayıda yerli ve yabancı üzüm çeşidi getirilip yetiştirilmiştir. 1900'lü yıllarda Helenendorf şarap ticaretinin sunduğu ürün yelpazesi o kadar geniş ve çeşitliydi ki, Rusya pazarının büyük bir bölümünü kapsamakta idi. Vohrer ailesinin üçüncü kuşağı bu yıllarda şirkete katılmaya hazırlanıyordu. Torunlar ise Helenendorf'taki ilkokulu bitirdikten sonra Gence veya Tiflis'teki ilkokula, oradan da Almanya'daki çeşitli teknik okullara giderek iş hayatında gerekli bilgileri edinmişlerdir. Şirket, 1910 yılına gelindiğinde on aile üyesinin aktif olarak yer aldığı bir anonim yapıya dönüştürülmüştür ve şirketin Sibirya'daki Krasnoyarsk'a kadar on adet şubesi açılmıştır (Mohl, 2002). Başarılı iş adamlarından bir diğeri de Helenendorf'un ilk yerleşimcileri arasında bulunan Hummel ailesidir. Johann Georg Hummel (1809-1866) Almanya-Reutlingen'de doğmuştur ve Heinrich, Georg, Andreas, Johannes, Gottlob ve Christian adlı altı oğlu bulunmaktadır. Şirketlerinin

arkasındaki itici güç 1844 doğumlu olan Gottlob Hummel olarak kabul edilmektedir. Karadeniz kıyısındaki Batum'dan Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'ye kadar planlanan Transkafkasya demir yolu projesi göz önüne alındığında, Gence şehrinden geçen bu demir yolu projesi için üç büyük kardeşi yani Georg, Andreas ve Johannes'i, Gence'nin dışında on desyatin arazi satın almaya ikna etmiştir. Demiryolunun tamamlanmasının hemen ardından (1883) Hummel kardeşler Bakü ve Tiflis'te şirketlerinin satış noktalarını açmışlardır (Mohl, 2002). 1864'lü yıllarda elektrikle uğraşan Siemens şirketi, demiryolları yapmış ve neft işi ile uğraşmıştır (Hacıyeva, 2019). Siemens kardeşler (Carl ve Werner) bir yolculukları esnasında Gedebeş bölgesine gelmişler ve Helenendorf'taki Almanlar tarafından ayrıca davet edilmişlerdir. Siemens kardeşler bu daveti kabul etmişler ve kilise ile okul gibi birkaç kurumu ziyaret etmişlerdir. Ülkenin ikliminden daha farklı bir düzen ile karşılaştıklarını belirtmişler ve hayran kaldıklarını da ifade etmişlerdir. Onların anlatımlarına göre Helenendorf, Kafkasya'daki Alman yerleşimleri arasında en müreffeh olanıdır. Zira ilgili köy, dağlık ve sulak bir yerde bulunmaktadır. Köyün Alman sakinleri, Alman arabalarını Kafkasya'ya tanıtmışlardır ve bunun için övgüyü hak etmektedirler. Ayrıca üzüm bağlarından elde edilen şarap da anılmaya değerdir (Werner von Siemens Erinnerungen, 2008, s. 371-372). Bunun dışında 1903'te 228 Helenendorf kolonisti 7.000 ruble sermayeli bir tüketici derneği kurmuştur. Bu dernek yalnızca dört yıl sonra 145.000 ruble satış ve 10.000 ruble net kâr elde etmiştir (Mohl, 2002). Gence çevresindeki üzüm tarlalarında yetişen üzümlerden ise kırmızı ve beyaz şarap üretilmiştir (Mohl, 2002). Azerbaycan alkol üretiminin modern tarihi, eski Alman yerleşim yerleri olan Helenendorf, Annenfeld (bugünkü Shamkir) ve eski Elizavetpol vilayetindeki üzüm tarlası (bugünkü Tovuz) ile yakından bağlantılıdır. Helenendorf, Güney Kafkasya kolonileri arasında "*en zengin koloni*" konumunda olmuştur (Auch, 2016). Merkezi Helenendorf olan Konkordia Kooperatifinde 1923-1924 yıllarında yeni damıtma tesisleri kurulmuştur. 1928 yılında ilgili kooperatifte 6832 milyon litre şarap alabilen mahzenler, 3 adet arıtma tesisi ile 9 adet içki fabrikası bulunmaktadır (Auch, 2011; Güzay, 2022). Fohrer ve Hummel kardeşlerin şarap firmalarının 1914 yılındaki gelirleri bir milyon manat olarak belirtilmiştir (Hacıyeva, 2019). 1914 yılında Azerbaycan yerleşim yerlerindeki 170 usta zanaatkardan 64'ü Helenendorf'ta yaşamaktadır. Kafkasya ekonomisine katkı sunan Helenendorf'ta o dönemde dört tekerlekli vagonlar üretilip satılmıştır. 1915 yılında ise halihazırda 59 tekerlek tamirci dükkânı, 35 vagon demirhanesi, 1 demir dökümhanesi, 10 çilingir dükkânı, 29 kooperatif dükkânı ve 33 marangoz dükkânı bulunmaktadır. Her yerleşim yerinin elektrikle donatılması, motorların ve yeni tip makinelerin kullanımına da olanak sağlamıştır (Auch, 2016). Neşriyat hususunda da aktif olan Kafkas Almanlar'ının

Tiflis'te neşrettikleri Kaukasische Post Gazetesinin sayıları Helenendorf'a da gönderilmiştir (Hacıyeva, 2019).

Helenendorf'ta kadınlar da bölgenin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bir kadın derneği kurulmuş ve bu derneğin kısa süre içinde üye sayısı artmıştır. Dernek, yoksullara yardım etmek amacıyla kurulmuştur ve konserler, tiyatro gösterileri ile kermesler aracılığıyla mali gelirini sağlamaktadır (Mohl, 2002). İlk dört kuşak kolonistlerin ilerlemeye büyük önem verdikleri ifade edilmektedir. Helenendorf sakinleri, yaşadıkları yeri birçok bakımdan örnek bir koloni haline getirmişlerdir. Etkili ailelerin ve oğullarının okumak veya daha ileri eğitim almak için Rusya'nın büyük şehirlerine gitmeleri ve oradan yeni fikirlerle gelmeleri, ilgili fikirleri ise kolonilerinde uygulamaları çok tesirli olmuştur. Bu aydın gençler giderek koloninin kamusal, ekonomik ve kültürel yaşamını belirlemeye başlamışlardır (Mohl, 2002).

Helenendorf Konkordia vasıtası ile *kolonilerin annesi* olarak belirtilmiş ve ekonomik gelişmelerde ön saflarda olmuştur (Banater Deutsche Zeitung, 1926, s. 2). Helenendorf'ta nüfusları 16.000'i bulduğu ifade eden kolonistlerin aynı zamanda "*kültür taşıyıcıları*" oldukları ifade edilmiştir (Czernowitzer Deutsche Tagepost, 1935, s. 6). Helenendorf'ta ilk mektep ise 1819 yılında açılmıştır ve aşağıda bahsedilecek olan bir kilise mektebidir. 1842 yılında bir mektep binası daha inşa edilmiştir. 1899 yılına gelindiğinde mekteplerde görülen dersler; Rus dili, Alman dili, hesap, coğrafya, tarih, fizik, kimya, resim, bağcılık olarak belirtilmiştir (Hacıyeva, 2019). Yüksek okul hususunda ise devrimden sonra rahat bir nefes alan Helenendorf kolonisi, 1917 yılında bir lise inşa etmiştir ve bu lise üniversiteye giriş için gerekli olan yeterliği sağlamıştır (Brünner Montagsblatt, 1923). 1821'de göçmenlerin dinî lideri Johann Jakob Krauß tarafından temeli atılan görkemli Aziz John Kilisesi (St. Johanniskirche) (EK 1) 1854 yılında inşa edilmiş, 1857 yılında ise açılışı yapılmıştır.² Ayrıca Johann Jakob Krauß, koloninin dinî lideri ve baş öğretmenidir. Köy ahalisi kendi okulunu 1823'te kurana kadar onun evinde okuma, yazma, hesap, İncil tarihi gibi dersleri öğrenmiştir (Mohl, 2002). Anlaşıldığı üzere topluluk kendi okulunu inşa edene kadar başlangıçta okuma, yazma, aritmetik ve İncil tarihi dersleri verilmiştir. Okullar Rus ilkokulları standartlarına erişemese de coğrafya ve tarih dersleri gösterilmiştir. 1890'lardan itibaren Rusça dersleri zorunlu hale getirilmiş ve hükûmet tarafından Rusça'nın akıcı bir şekilde konuşulması Almanlar'dan talep edilmiştir. Ancak Alman ailelerin evlerinde yalnız Almanca konuşmalarından ötürü bu hususun pek mümkün olmadığı ifade

² Alman yerleşimcilerin bölgeden sürülmesinin ardından kilise 1941 yılında kapatılmıştır. Bu arada binada bir askeri hastane, bir spor okulu ve 2005'ten bu yana bir tarih ve etnoloji müzesi bulunmaktadır. Alman Enternasyonaller Derneği'nin desteğiyle bina 2008 yılında tamamen yenilenmiştir. Göygöl Milli Parkı içinde bölgenin en önemli turistik mekânlarından biridir (Aliyev, 2017, s. 45; Hacıyeva, 2019).

edilmiştir (Mohl, 2002). Helenendorf'un ilk ihtisaslı muallimi ise Albert Kirxhof olmuştur (Ağasiyev, 2009). Bunun dışında kütüphaneler, arşivler ve müzelerin oluşturulmasına da dikkat edildiği ifade edilmektedir (EK 2) (Ağasiyev, 2009). 1908'de Birinci Dünya Savaşı öncesindeki en parlak dönemde Helenendorf'un nüfusu 3.525 kişiden oluşmaktadır. Dört nesil boyunca kolonistler ve diğer halklar arasında neredeyse hiç evlilik olmamıştır (Mohl, 2002). Helenendorf ayrıca defalarca bölgesel şenliklerin merkezi olmuştur. Transkafkasya'daki tüm Alman kolonilerinin koroları, büyük beğeni toplayan şarkı festivalleri için birçok kez bir araya gelmişlerdir. 1934'te çeşitli kolonilerden orkestralarının buluşması da "*oldukça etkileyici*" olarak tarif edilmiştir. Ancak 1919'daki Kafkasya bölgesine gelişlerinin yüzüncü yıl kutlamaları ise Helenendorf tarihindeki en büyük şenlik olarak kabul edilmektedir. Kafkasya'da rütbe ve isim sahibi herkes bu kutlama için bir araya gelmiştir. Hatta Almanya'dan bile konuklar gelmiştir. Bu kutlamanın öne çıkan hususları ise Alman kolonisinin süslü Helenendorf sokaklarında geçen ve uzun süren tarihi geçit törenidir (EK 3).

Helenendorf, 1918'den 1920'deki Sovyetleşme'ye kadar, parlamentoda Alman azınlığın Lorenz Kuhn tarafından temsil edildiği Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur. Kolonistler Azerbaycan birlikleriyle beraber ülkeyi savunmak için kendi taburlarını kurmuşlardır (Auch, 2016). Umutlarını ise 1918 yılında ilan edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti altında refahın devam etmesine bağlamışlardır. Bağımsızlık döneminde (1918-1920) mülkiyet hususunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Tiflis'te ise "*Transkafkasya Alman Ulusal Konseyi*" oluşturulmuştur ve 34 yaşında olan Lorenz Jacob Kuhn, Azerbaycan Ulusal Konseyinde Alman azınlığın temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Lorenz Kuhn, parlamentoda Alman kolonilerinin çıkarlarını temsil etmiştir. Almanlar'ın serbestçe gayrimenkul edinebilmelerini sağlamak, öte yandan işletme tesislerinin inşası için yatırımlar yapılmasını temin etmek adına mücadele etmiştir. 1923 ve 1924 yıllarında Helenendorf'ta bir içki fabrikası inşa edilmiştir. Koloniler sürekli maddi sıkıntı çekse de *Konkordia* adlı kooperatifin aynı zamanda sosyal ve kültürel işlevleri de bulunmaktadır. Helenendorf, çocuklara yönelik ilkokul ve ortaokulları ile ayrıca öne çıkmaktadır. 1924 yılında duyma ve konuşma engelli bireyler için de kurumlar açılmıştır (Auch, 2011). Kafkasya bölgesinde etkisini hissettiren Sovyet zulmü Almanlar'a karşı da kendisini göstermiştir. Eziyet, kilise ve okul sektörlerinde şiddetli olmuştur. Alman papazlara yönelik zulümler yaşanırken 1934'te yeni bir tutuklama dalgası başlamıştır. 31 papazdan 15'i tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş veya öldürülmüştür. 1937'de ruhani merkezler olan kiliseler kapatılmış veya yıkılmıştır. 1938'de kolonilerdeki okul eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Tüm konulardaki eğitim Almanca'dan Rusça'ya değiştirilmiş ve

Almanca ile tarih öğretmenleri takibata uğramıştır (Auch, 2013). Ayrıca Helenendorf'ta rahip Wenzel, başöğretmen Zelinski ve bağcılıkla uğraşan Eduard Beck, Heinrich Hurr ve Robert Breitmeier tutuklanmıştır (Landpost, 1931). 1938 yılında Bakü'deki Alman nüfusu da etkileyen *temizlik* yapılmıştır. Sadece Bakü'deki petrol yataklarında çalışan Alman uzmanlar değil, aynı zamanda bilim adamları, öğretmenler, din adamları, sanatçılar ve öğrenciler de zulüm görmüş veya öldürülmüştür. Zulüm görenler arasında orada okuyan veya çalışan birçok genç Helenendorf sakini de vardır. Nihayetinde Alman uyruklu Azerbaycan vatandaşlarına ilişkin fasıl, Volga bölgesinin 1941'de dağıtılmasına ilişkin Ukaz'ın ardından Kafkasya için de benzer kararların alınıp uygulanmasıyla üzücü bir sona evrilmiştir (Auch, 2011).

Bu korkunç kader Helenendorf halkı için pek de sürpriz olmamıştır. İnsanlar Volga'daki sürgünleri ve diğer Alman etnik gruplarının akıbetini bilmekteydiler. Kolonicilere ayrıca birkaç gün önce yer değiştirmenin yakın olduğu ve kişi başına sadece bir parça bagaj taşımalarına izin verildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine evlerde telaşlı bir hareketlilik başlamıştır. Kümes hayvanları ve domuzlar kesilmiş, eşyalar tasnif edilmiş ve büyük paketler bağlanmıştır (Mohl, 2002). 1938 yılından itibaren Helenendorf, Hanlar adı ile anılmış, 15-30 Ekim 1941 tarihleri arasında tüm Alman şehirleri boşaltılmış ve Alman nüfusu Gence ile Bakü üzerinden Krasnovodsk'a ve Orta Asya'ya sürülmüştür (Auch, 2016). Helenendorf'ta (Göygöl) 2007 yılında Victor Klein'in ölmesiyle birlikte köyde yaşayan Alman asıllı kimse kalmamıştır (Türk & Kaya, 2019, s. 702). Günümüzde ise Göygöl'de Azerbaycan Türkleri ikamet etmektedir. Fakat mimari tarzında halen Alman usulü korunmaktadır. (EK 4) Almanlar'ın Helenendorf'a gelişleri ile yaşam tarzlarına dair bilgilerin yer aldığı ve köyün mimarisinin tasvir edildiği tabela da köyün girişinde Almanca ve Azerbaycan Türkçesi'nde açıklamasıyla birlikte yer almaktadır (EK 5)

Sonuç

Almanlar'ın Azerbaycan'da kurdukları ilk yerleşim yeri olan Helenendorf'un, diğer yerleşim yerlerine göre farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilgili köyler içinde en müreffeh olan ve Kafkasya bölgesine en çok faydası dokunan köyün Helenendorf olduğu zikredilmektedir. Bu husus evvela ekonomik alanda ortaya çıkan faaliyetlere bağlı olarak gelişme göstermiştir. Almanlar'ın bölgenin kalkınmasına katkıda bulundukları, yaptıkları çalışmalardan net bir şekilde anlaşılmaktadır. Elbette sahanın verimliliği de gelişme için önemli bir etken olmuştur fakat burada Alman nüfusun azmi ile çalışkanlığını da büyük ölçüde hesaba katmak gerekmektedir. Bölgenin kalkınmasında büyük fayda sağlayan Alman nüfus, bölgenin verimini arttıracak çalışmalar yapmıştır. Azerbaycan'a gelmelerinden bir süre sonra savaşa karşı karşıya

kalmaları ve vagon üretimiyle destek olarak bölgenin ekonomisine katkıda bulunmaları, onların üretkenliklerine dair en güzel örneklerden biridir. Bunun dışında *Konkordia* adı verilen şirket vasıtası ile üzüm bağlarından elde ettikleri ürünleri şaraba çevirerek hem geçimlerini sağlamışlar hem de Kafkasya bölgesinin büyük oranda ihtiyacını karşılamışlardır. Bu hususlar ilgili dönem için kayda değer gelişmelerdir. Özellikle girişimci ve ekonomik olarak güçlü olan nüfusun bölgeye ayrıca katkı sağladığı görülmektedir. Kurdukları şarap fabrikaları için gerekli olan teçhizatı kendi imkânları ile ülkelerinden getirmeleri ve yine çevre ülkeler ile bağlantı kurarak gelişme yolunda mücadele etmeleri, sadece kendi gelişmeleri açısından değil, Azerbaycan açısından da faydalı olmuştur. Burada şu hususu da vurgulamak gerekmektedir ki, Alman nüfus Azerbaycan'da ilk başta kendi geçimlerini sağlamak amacıyla üretmişlerdir ve bu durum doğal bir sürecin sonucudur. Önemli olan onların bölgenin yapısına ayak uydurabilmiş ve bölgeyi *en verimli* olarak ve kendi yetenekleri doğrultusunda nasıl kullanabileceklerini çözmüş olmalarıdır.

Eğitim hususunda bölgeye geldikleri ilk yıldan itibaren okullarını kurmaları ise gelecek kuşaklara örnek olması açısından önemlidir. Ayrıca kendi dillerini muhafaza etmeleri ve Almanca konuşmaya önem vermeleri de kendi benliklerini koruma açısından milli değerlerine verdikleri önemi göstermektedir. Sosyal ve kültürel etkinlikleri ile bölgenin canlanmasına öncülük etmişler, demiryolu yapımı ile mimari alanda kendi üsluplarını bölgeye işlemişlerdir. Sadece kendi köyleri veya çevre yerleşimler için değil, tüm Kafkasya bölgesinde aktif olarak varlık gösterdikleri ve fayda sağladıkları görülmektedir. Sanatsal faaliyetlerle ve icra edilen festivallerle bölgenin tanıtımına da yardımcı oldukları ifade edilebilir. Bazı hususlarda "*ilk*" uygulamaların Almanlar tarafından bölgeye getirildiği bilinmektedir. Almanlar'ın bölgeye katkılarının dışında meseleye bir de Azerbaycan halkı tarafından bakmak lazım gelmektedir. Zira yukarıda, Alman nüfus bölgeye geldiği vakit Azerbaycan halkının evlerinde kaldıkları ve yerli halkın Alman nüfusa kucak açtıkları vurgulanmıştır. Bu husus Azerbaycan halkının misafirperverliklerini göstermesi açısından mühimdir.

I. Dünya Savaşı sürecindeki karmaşadan nasibini alan Alman nüfusun, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde bir temsilcilerinin de bulunduğu görülmektedir. Lakin Almanlar'a gelecek olan asıl zarar II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra kendini belli edecektir. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonundaki tahkimatından Almanlar da etkilenmişler, cezalandırılmış ve sürgün edilmişlerdir. Helenendorf'un adı süreç içinde değişmiştir ve günümüzde ilgili köyde Türk nüfus ikamet etmektedir. Fakat Almanlar'ın bıraktığı dinî-sosyal, kültürel ve ekonomik mirasın izleri halen etkisini hissettirmektedir.

Kaynaklar

Gazeteler

Ein Sowjeturteil. (2 Eylül 1926). *Banater Deutsche Zeitung*.

Moskauer Barbareien. (29 Ekim 1935). *Czernowitzer Deutsche Tagepost*.

Bolschewisierung des russischen Deutschtums. (13 Temmuz 1931). *Landpost*.

Brünner Montagsblatt. (1 Ocak 1923). *Jahrgang 12, Nummer 545*.

Aus unserer Heimat: Ähnlich ergeht es einer “Kolonie Freudental. (30 Aralık 1922). *Südmährererblatt, Nr. 128*.

Kitap ve Makaleler

Ağasiyev, İ. (2009). *XVIII Asrın Sonu-XX. Asrın Başlarında Almanlar’ın Kafkasya’da Yerleşmesi*. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi.

Aliyev, E. (2017). *Deutsches Erbe in der Architektur von Aserbaidshan*. Botschaft der Bundesrepublik Deutschland Bakü.

Artar, T. & Baysoy, E. (2020). Bismark Dönemi’nden II. Dünya Savaşı’na Alman Jeopolitik Düşüncesi: Haushofer ve Hitler Karşılaştırması. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 30(1), 1-24.

Auch, E. M. (2013). An der Wiege der Aserbaidshanischen Archäologie. Jakob Hummel: Lehrer Archäologe-Museumsgründer in Helenendorf/Göygöl. <http://www.irs-az.com>. 40-48.

Auch, E. M. (2011). *Die Entwicklung Helenendorf/Chanlars in den 1920/30er Jahren* (Ed). Eva-Maria Auch, Deutsche Winzer im multikulturellen Umfeld Aserbaidshans. Erinnerungsbericht des Julius Vohrer (1887-1979), Berlin. 160-181.

Auch, E. M. (2016). *Kleines Handbuch Aserbaidshan*, Humboldt-Universität.

Çolak, F. (2021). Kafkasya’da Alman Kolonizasyonu ve Azerbaycan’da Kurulan Bir Alman Köyü: Helenendorf / Göygöl. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128 (252), 111-132.

Deutsche Minderheiten stellen sich vor: Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat. (2018). 3. Auflage, Verlagshaus Zarbock GmbH & Co. KG.

Güzay, A. (2022). Kafkaslar’da Alman İzleri: Azerbaycan Almanları. *ZFWT*, 14 (1). 199-214.

Hacıyeva, R. (2019). *Azerbaycan Toleranlığında Alman İrsinin İzleri ve Memarlığı*. Tuna Yayın.

Hummel, J. (1946). *Der Deutsche im Auslande Transkaukasien* (in Helenendorf Aserbaidshan). 31, (2. Auflage). Verlag von Julius Beltz in Langensalza, Berlin-Leipzig.

Kurat, A. N. (2023). *Rusya Tarihi*. TTK Yayınları.

Mohl, U. (2002). Schwäbischer Pioniergeist im Kaukasus: Die russlanddeutsche Kolonie Helenendorf. *Schwäbische Heimat*, 53 (3). 312-327.

Türk, F. & Kaya, E. (2019). Kaf Dağı'nın Eteğinde Bir Alman Kolonisi: Kars Almanları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2). 683-713.

Yaqubova, N. (2024). 19. Yüzyılın Başında Almanların Güney Kafkasya'ya Göçürülmesi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2). 345-367.

Zeynalova, S. (2017). To the 200th anniversary of German settlements in Azerbaijan. <http://www.irs-az.com> 4(32). 12-21.

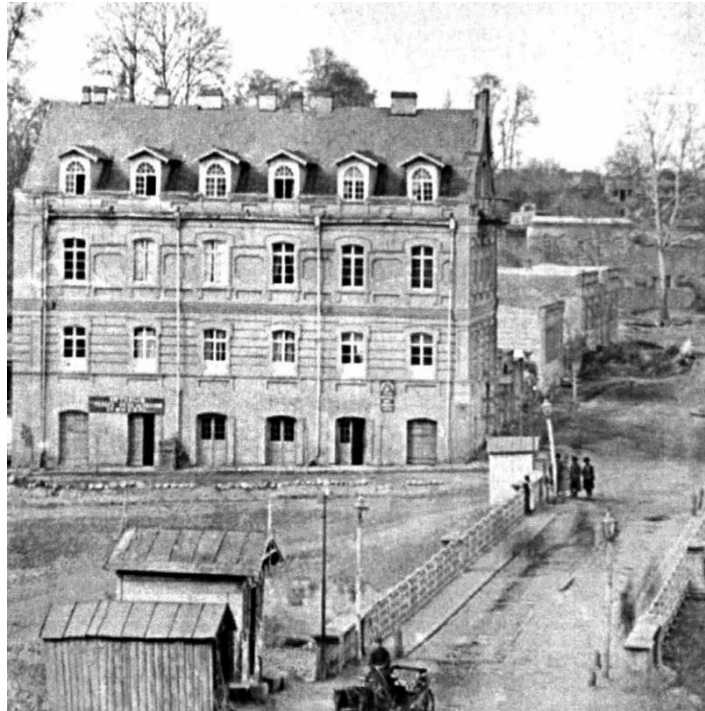
Werner von Siemens Erinnerungen. (2008). *Herausgegeben von Wilfried Feldenkirchen*, Piper München. Verlag GmbH.

Ekler

EK 1: Göygöl Köyü'ndeki Aziz John Kilisesi
(Fotoğraf: Aybüke Güzay).

EK 2: Alman Cemiyeti'nin kütüphane, okuma odası, oyun alanından oluşan ofis binası. (1920)
(Aliyev, 2017, s. 26).

EK 3: Tören alayında göçmen vagonları
(Hummel, Der Deutsche im Ausland, s. 58).

Ek 4: Göygöl-Azerbaycan.
(Fotoğraf: Aybüke Güzay).

EK 5:
(Fotoğraf: Aybüke Güzay).

Göygöl-Azerbaycan Tabelanın tercümesi:

Helenendorf kasabası resmi olarak 1819 yılında 135 Svabyalı aile tarafından kurulmuştur. Koloniye, Çar'ın kız kardeşi Jelena Pawlona'nın (Friedrich Ludwig von Mecklenburg-Schwerin'in eşi) onuruna "Helenendorf" adı verilmiştir. İlgili kasaba 1916'dan itibaren Elenino, 1938-2008 yılları arasında Hanlar, 2008'den itibaren ise Göygöl ismiyle adlandırılmaktadır. Kolonistler için 7315 hektar arazi, yerleşim amaçlı mali destek, dini serbestlik ve iç idari özerklik gibi ayrıcalıklar tanınmıştır. 1826 Rus-İran Savaşı'nda Helenendorf zarar görmüş ve 1829-1831'de veba ile kolera hastalıkları ortalığı kasıp kavurmuştur. Hijyen koşullarının iyileştirilmesi ve aşılardan yapılmasıyla salgının kalıcı olarak ortadan kaldırılması ancak XX. yüzyılın başında mümkün olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında şarap üretimi ile vagon yapımında uzmanlaşma, inşaat tarihine de yansıyan ekonomik ve sosyal ilerlemeyi beraberinde getirmiştir. 1883'te Helenendorf, Transkafkasya Demiryolu aracılığıyla Orta Rusya ve Batı Avrupa'ya bağlanmıştır. 1916 yılında Helenendorf'ta bir ortaokul ile işitme engelliler için bir okul, merkezi su şebekesi, elektrik ve telefon şebekesi bulunmaktaydı.